

Олександр Арбузов. Останні років 20 - транспортний журналіст, працював в різних виданнях. Зараз - заступник головного редактора інтернет-порталу Ukrudprom. Сам з Донецька. Точніше - народився в Макіївці. Закінчив Донецький університет, історичний факультет та відділення журналістики. З 89 року був головою донецької філії Української Студентської Спілки. У 92-93 - заступником голови Української Студентської Спілки. У 93 році, коли штаб-квартиру Всесвітньої організації українських студентів ЦЕСУС було перенесено з Нью-Йорку до Києва, теж був заступником голови. У жовтні 90-го року брав участь у Революції на граніті. Брав участь, наскільки було можливо, у першому Майдані і в другому. В період між Майданами займався корисною для України справою - працював в транспортній сфері.

Назвіть найважливіші факти з вашого життя, які спонукали вас залучитися до громадської діяльності?

Це було ще у 89-му році. Час був такий... Революційний. Совок розвалювався. Молодий був, було багато енергії. Був патріотом нашої України, нашої майбутньої держави, яка тоді ще не була державою. Мабуть, свою роль зіграло виховання. Я виріс на окраїні Макіївки, там селище Пастуховка примикає до Донецька, там 15 хвилин пішки до "Донбасс-Арены". Ну і по прямій - 7 хвилин пішки до кордону з Донецьком. Просто у нас таке селище, народ переважно їхав відновлювати Донбас, і у нас на вулиці є народ і з Вінниці, і з Полтавщини. Сусід у нас був з Дрогобича. Здається, в 46-му році йому поталанило, забрали, бо передачі в ліс для УПА носив. Але відправили не в Сибір, а відновлювати шахти Донбасу. І народ збирався, дідусі, бабусі. Моя бабуся родом з Херсонщини. З голоду тікали в 30-ті роки туди їх предки. І якимось так сформувалось, що коли всі збирались - співали українські пісні. Так було з дитинства. Донбас - це дуже різноманітний регіон. Там є і антиукраїнські елементи, але здебільшого...

Розкажіть про вашу родину. Про родичів з іншого боку.

Батько мій - макіївський, донецький. Мама моя народилась в Саратовській області, краснокутський район. Але її предки теж тікали в 30-ті роки від розкуркулення. Вони були родом з Полтавщини. Краще було самим, першим туди втекти, ніж щоб тебе відправили у Сибір. І так вийшло, що мого батька відправили служити в радянську армію в Саратов, а мама поїхала туди з Красного Кута вчитись в технікум. Вони там познайомились, і таким чином мама повернулася в Україну.

А ким були ваші бабусі і дідусі?

Вони були прості люди. Радянські трудівники.

Які теми обговорювались в вашій родині в радянські часи? Може, політика обговорювалась?

Ні, абсолютно. Виступи Леоніда Ілліча Брежнєва, або який поганий Горбачов... Ну це таке, побутове.

Які приклади з історії України вас надихнули найбільше?

Я сам закінчив історичний факультет. Ще в школі цікавився історією. Вся історія України мене надихала. Що треба щось робить, бо скільки ж можна.

Чи була відмінність між офіційною історією України - УРСР, яку вам викладали в школі, в університеті, і розмовами вдома, серед друзів?

Звичайно була. Ті радянські підручники... Ми ж пам'ятаємо, які вони були.

“Руководящая и направляющая сила партии”. Просто я формувався в ті часи, коли вже було багато і альтернативної літератури. Я взагалі таким став, тому що з дитинства почав слухати “іноземні голоси”, а там у нас була дуже цікава місцина, тому що величезна вишка, яка глушила “Радіо Свободу”, “Голос Америки” і інші, стояла десь кілометри півтора від нас, а ми знаходились в тій зоні, куди вона не зовсім діставала і не зовсім глушила. Кегебісти її якось налаштовували, але багато можна було почути. Це на мене вплинуло.

Ви слухали це радіо самі, чи з сім'єю?

І сам, і з сім'єю.

А сім'я вас не переконувала не слухати?

Якщо тоді були тисячі анекдотів про Брежнєва і про партію... Хто там що попереджав. Всі слухали. Це вже був кінець 80-х.

В якому середовищі перебувала ваша сім'я, і чим цікавилися люди, з якими ви спілкувалися?

Яке середовище, якщо це робоча окраїна Макіївки. Звичайні люди, працювали. Мій покійний батько - шофер, Царство йому небесне. Мама працювала на трикотажній фабриці. Дід був шахтарем. Про що тоді говорив народ на робочих окраїнах?

Ви спілкувались із священиками за часів СРСР? І як ви оцінюєте їх роль в останньому періоді СРСР?

Я не спілкувався, тим більше церков як таких на Донбасі особливих не було. Переважно - якісь баптистські громади. Про католиків та інших я вже не кажу. Було дуже мало православних храмів. Ну і взагалі, церква на той період відігравала не дуже велику роль. Ну такі традиційні речі, когось похрестити... Але щоб так, як на Західній Україні, або Центральній, де народ по неділям в церкви ходив масово - такого не було. Церква на Донбасі не мала якогось такого впливу. Ну це моя особиста точка зору. Можливо в селах, але села - це лише 10% населення Донецчини. Я про Донецьку область кажу, бо на Луганщині відсоток трошки більший. Так що церква особисто на мене ніякого впливу не мала, і я до церкви ставлюся рівно, але, як історик відзначаю, що релігія - це просто як традиція.

Чому люди об'єднувались в незалежні середовища в останній період СРСР? Вони взагалі об'єднувались, чи ні?

Звичайно об'єднувались. Але це був не дуже великий прошарок людей. Це інтелігенція, . як правило - гуманітарна інтелігенція. Активна українська донецька громада на початку була не дуже великою. Ну може кілька сотен. А так - звичайно, була купа гуртків, група об'єднань. Якісь альпіністи, краєзнавці. Давайте не робити з Донецька щось таке унікальне. Це було звичайне місто, звичайний регіон. Так, індустріальний. І результати виборів на Донецчині не дуже відрізнялися від того ж Запоріжжя, чи Харкова, чи Дніпропетровська. Це вже потім, коли почалася ця цілеспрямована політика, пропаганда регіонального псевдосепаратизму, що “Донбас

годує всю Україну"... Коли Донбас був фактично ізольований в плані якихось політичних трендів, що була монополія однієї партії, і трохи давали комуністам, щоб вони теж мали там свої 10-15% - це вже було потім. А на початку 90-х Донецщина не дуже відрізнялась.

Які книжки і яких авторів з того періоду ви пам'ятаєте? Може опозиційні, або самвидав, або діаспорянські якісь...

Як історику, мені запам'ятався Орест Субтельний, коли його видали масовим тиражем. Звичайно, я все це купував. Тим більше тоді книжки коштували не так, як зараз. Того ж Грушевського, "Історія України-Руси". Я дуже багато читав. Як я можу щось таке згадати, коли я читав сотні книг? Все було цікаво. Якщо я це читав - значить, мені було цікаво.

Скільки вам було років, коли була Революція на граніті? Де ви тоді були? Навчалися?

Я тоді навчався в Донецькому університеті на історичному факультеті, це був другий курс. Ситуація була така, що акція готувалася дуже ретельно. Перед тим у нас був форум молодіжних організацій в липні 90-го року у Вільнюсі. Литва вже тоді проголосила незалежність, Україна ще ні. І ще тоді Доній натякав, що на осінь готується серйозна акція. Але ситуація була така, що у нас тоді було дуже багато засланих козачків в УСС. Потім ми вже побачили. Голова Луганської філії УСС став очільником регіональної організації партії виборів Путіна. Про Чернівецьку філію... Олег Хавич взагалі там такі нісенітниця в фейсбуці пише, що чи на Медведчука працює, чи може кудись глибше... Влад Каськів теж... Ми ж знаємо, хто такий Каськів. Теж один з очільників... Тому ця інформація трималася в секреті, і, фактично, Революція на граніті була організована переважно силами киян та львів'ян. Тому що Київ це Київ, а львів'яни мали можливість організовано привезти велику кількість людей без витоку інформації, щоб ГДБ нічого попередньо і превентивно не зробило. Я сам про це дізнався 2 жовтня, коли акція вже почалася. Я знав, що щось готується. Але щоб не було витоку, інформація до останнього трималася в секреті. Велику кількість людей ми не могли відправити, навіть з точки зору фінансово-організаційної. Крім того, коли я зв'язувався з Києвом, мені казали, що не треба, тому що киян і львів'ян вистачить. Ну вже тоді акція пішла на підйом. Ми приїхали 5-го чи 6-го жовтня зранку вдвох - щоб Донецьк був представлений. Наші хлопці, які залишились в Донецьку, теж проводили акції, пікетування. Потім з Києва ми поверталися 10-го, ми 5 днів брали участь в голодуванні. Тому що була задача все ж таки підвезти якусь допомогу, серйозних хлопців, які пройшли Афган, турецький кордон. Про всяк випадок. А коли я повернувся в Донецьк, вже почалося таке, що на вулиці вже виходили сотні тисяч студентів і інших людей. Я б не перебільшував свою роль. Я був там, тому що треба було там бути. Було б більше бажаючих, але просто Майдан не резиновий (був тоді ще не Майдан, а площа Жовтневої революції). Якби всі бажаючі туди приїхали, то місця для наметів би не вистачило.

Які були причини виникнення протестів Революції на граніті?

Проблеми накопичувались. Звичайно, 90-й рік був переломним, і сам факт того, що і декларація про суверенітет була прийнята 16 липня 90-го року, це предтеча акту про незалежність України. І воно все накопичувалось, всі бачили, що система руйнується.

Приклад Естонії, Латвії, Литви, приклад сусідніх країн Східної Європи - Польщі, Чехословаччини ще тоді, Угорщини. Ну Румунія ні, то був грудень 89-го. То вже після нас було. Я думаю, що може на наш Майдан перший, на Революцію на граніті, румуни подивилися, і вирішили і собі щось таке зробити з Чаушеску. Просто була тенденція така. Загальна тенденція на посткомуністичному, пострадянському просторі.

Хто був першою людиною з цього середовища, з якою ви сконтактувалися?

Так сталося, що в червні 89 року у нас на історичному факультеті була археологічна практика, і мені поталанило потрапити в групу з Інституту археології Академії наук з Києва. Там під Амвросіївкою Донецької області кістки ще пізнього палеоліту. Я познайомився з хлопцями з Київського університету. А потім через них познайомився вже з революціонерами в Києві. Денис Автономов, Вадік Прядко, є такі активісти, давні мої друзі. Потім через них познайомились з Донієм. А потім, у грудні 89 року, коли був установчий з'їзд Української Студентської Спілки в Києві, нас запросили, і ми тоді були від Донецька делегацією в чотири людини. І от з того часу пішло-поїхало. А з таких відомих людей... У вересні 89-го, коли ми вперше саме з цього питання приїхали в Київ, ми прийшли до Верховної Ради, а там Дмитро Корчинський проводив якесь перманентне голодування. Я так і не зрозумів, з приводу чого, не пам'ятаю. І він нам тоді сказав: "О, з Донецька? Це добре. Ви їдьте в Донецьк. Революцію ми тут будемо в Києві робить. А ви там в Донецьку займайтесь мовою, культурою".

Чому ви приєдналися до Революції на граніті?

А як я міг не приєднатися? Якщо я - один із активістів Української Студентської Спілки. Українська Студентська Спілка проводить таку акцію разом з Студентським братством Львова, як я міг не приєднатися. Тим більше це відповідало моїм переконанням і поглядам.

У вас збереглися фотографії з революції на граніті?

Збереглися. Вони у мене були в Донецьку, тільки нещодавно мені їх передали, але я, на жаль, ще не встиг їх відсканувати. Найгірше, що коли в 14-му році розбомбили Донецький краєзнавчий музей... А там така була жіночка цікава, Людмила Ліверівна, так вона з мене колись витягла і мою білу пов'язку з голодування, і якісь там ще артефакти. Там був такий невеличкий куточок, присвячений тим часам. Коли його розбомбили, там багато експонатів було втрачено. Не знаю, чи воно врятувалось, чи ні.

Якими були ваші очікування у зв'язку з протестами Революції на граніті?

Ми тоді не знали, розгонять нас, чи не розгонять. Було дуже тривожне відчуття. Але я зрозумів, що все буде нормально, коли десь на 4-й чи 5-й день нашого голодування "Динамо-Київ" виграло чи в "Спартака", чи в ЦСКА, і стало чемпіоном СРСР. Тоді Республіканський стадіон вміщав 100 000 народу, і пішла велика демонстрація по Хрещатику. Коли ми побачили таку підтримку, що народ спеціально пішов до нас після стадіону, ми зрозуміли, що все буде нормально.

Чи можете ви коротко описати хід та форми протесту?

Про це вже написано-переписано. Щодо моїх особистих вражень - найважче було на кінець першої доби голодування. Потім десь на другий день стає легше. На третій -

взагалі легкість та ейфорія. Добре, що я тоді не палив. А потім, десь на четвертий-п'ятий, вже стає важкувато. Такі враження.

Ви довго голодували?

Недовго, 5 днів. У нас тоді постало питання, що треба підвозити допомогу, як я казав на початку нашої розмови.

Як ви оцінюєте організацію революції на граніті? Вона була добре організована чи погано?

На той час - нормально була організована. Ну як... Намети були. Ходили дівчата, поїли нас шипшиною. В нас же не сухе голодування було. Творчі вечори. Грали на гітарах. З того Майдану, з Революції на граніті пішло багато зараз відомих людей. Була творча атмосфера.

Яким був підхід професорів до студентського протесту? Як в вашому університеті реагували на ваше залучення?

У нашому університеті, коли ми повернулись до Донецька - це було 11 чи 12 жовтня, - мене одразу ж знайшли, і ректор нашого університету, Володимир Шевченко, дуже толкова людина... Нам дали зал засідань вченої ради для проведення прес-конференції. Уявіть собі: ректор донецького університету дає нам зал засідань. І ми з моїм другом Сергієм там проводили прес-конференцію, розповідали донецьким журналістам, як проходить ця революція. Ну вона тоді ще не називалась Революція на граніті. Це вона вже потім стала так називатись. Так що нормально відносились. Але історичний факультет, там, де я навчався, був складним. І за тих часів все ж таки було... А ні, кафедра історії КПСС в нас, здається, окремо була. Різні люди були. Але в цілому ставлення було нормальне, і підтримка була. Це вже потім, коли у другій половині 90-х почалося те, що я називаю "форматом сегрегації". Коли "донецькие кормят всю Украину"...

З КДБ проблем не було коли ви повернулись?

Коли повернулись - не було. Ну вони, звичайно, постійно намагались... Був у нас там куратор, який постійно зустрічі проводив. Попереджав про небезпеки. Як зараз пам'ятаю: здається, капітан Звонарьов. Так, Сергій Звонарьов. Нормальний, в принципі, мужик. Намагався сватати в контору, але якось не вдалося в нього ця затія.

Чи революція на граніті була якоюсь мірою взірцем для пізніших протестів в Україні?

Ну звичайно була. Був закладений певний формат акцій протесту. В принципі, це десь в генах нашого народу. Тому що якщо подивитись в історію, то 11-12 століття... Якщо князь не подобався киянам, кияни збиралися і його проганяли. Це ж не поодинокі випадки. Так що воно якось передалося через століття.

Який момент Революції на граніті був особисто для вас найбільш символічним?

Я зрозумів, що все буде нормально, коли, як я сказав, пройшла демонстрація, десь тисяч 50-60 народу по Хрещатику після матчу "Динамо-Київ" з кимось із московських клубів. І коли демонстрація в знак підтримки, вже з синьо-жовтими прапорами... Ну, вибачте, 90-й рік. Хто пам'ятає, що тоді за синьо-жовтий прапор робили. Це те, що я

пам'ятаю. От взагалі, якщо брати всю Революцію на граніті в цілому, то це коли на вулиця Києва вийшли сотні тисяч... Здається - 150 тисяч. За різними оцінками - від 100 до 200 тисяч студентів, і коли попереду йшли хлопці, і тримали маленьких дівчаток на плечах, коли менти розступались і давали прохід... Оце от для мене, здається... Те, що я бачив, кульмінація після футболу. Це було, здається, чи 10го, чи 9го жовтня. А сама кульмінація - це вже було 15 чи 16 жовтня.

Чи подальші протести спиралися на традиції Революції на граніті?

Звичайно спиралися, тому що вже був певний досвід. Хоча "Україна без Кучми" мала не дуже масову підтримку. А вже "Майдан №3", як я його називаю, хоча це в народі вважається "Майдан 1" - "Ющенко, ТАК"... Я його вважаю третім Майданом. Тому що "Майдан 1" -це наша Революція на граніті, "Майдан 2" - це Україна без Кучми... У нас був перший досвід. Нас було не так багато - чоловік 400 пройшло через голодування, може 500. Але Майдан не резиновий, намет же площу займає. Багато людей просто функціонально не могли брати участь. Тим більше постійно і Червоний Хрест контролював стан нашого здоров'я, і там багато хлопців втратили здоров'я. Різне було. Нас було небагато, але ми були першими фактично. І подальші акції ставали тільки більшими і більшими.

Чи брали участь у протестах "Україна без Кучми"?

Я підходив, брав участь в цих акціях, але у мене на той час були свої проблеми, і я не міг брати активну участь.

Розкажіть про форми та хід Помаранчевої революції. Ви брали у ній участь?

Так, звичайно. Особисто мої враження - я ще за годину до завершення голосування 22 листопада 2004 року подзвонив одному знайомому народному депутату. І в них вже були результати екзит-полів. Це була неділя, я їхав додому, подзвонив. Ну нормально: Ющенко 53%, Янукович - 47%. Народу в метро про це сказав, народ зрадив. І потім дивлюся по телевізору прямі включення з Центральної виборчої комісії. І десь о 4-й ранку розумію, що щось не те. Наступного дня я працював вдома, не поїхав в редакцію. А жінка дзвонить, каже: "В метро зранку наче Ленін помер. Або Брежнєв, або Сталін". Я під вечір поїхав на Майдан, і в перший день вже зібралось тисяч 100-150. А тоді це було стояння. Тоді ж нічого екстраординарного не відбувалося, крім кількох невеличких сутичок. Просто народ витримав. Особливо коли морози почались, це було дещо жахливо. Але це тоді так здавалося, а якщо порівняти з останнім Майданом... Коли був жах. Я на останньому Майдані, коли менти на Грушевського згори лили воду, я трошки сліпий, не побачив, і при -18 вступив одним чоботом в цю калюжу. Не дуже приємно, коли відчуваєш, як ця крига починає замерзати. Ну і ще запах "черьомухи", чи там коли ці шумові гранати рвуться, не дуже приємно. По вухам воно б'є.

Що було, на вашу думку, найважливішим під час Помаранчевої революції?

Найважливішим було те, що люди вийшли у такій кількості, побачили один одного, і зрозуміли, що ми можемо щось зробити. Що народний протест має силу. Хоча у січні - 2005 я заходив до своїх друзів-поляків в торгівельно-економічний відділ посольства Польщі на Володимирській. Вони кажуть: "Українці молодці, ви це зробили". Я їм кажу: "Знаєте, я після Революції на граніті, коли виконали лише одну з 5 наших вимог, давайте, щоб не було ейфорії. Те, що зараз відбулося, відбулося тому, що виросло

покоління, яке не пам'ятає комуністів. Я вважаю, що у нас все буде нормально, коли виросте покоління, яке не буде пам'ятати, хто такі Ющенко і Янукович. Ну і Кучма, звичайно". Трошки вгадав... Але все одно - на той час це була... І головне, що сама підтримка людей, і те, що, здається, 40 тисяч киян дали свої квартири, щоб там проживали учасники акцій, це про щось свідчить, правильно? Це єднання, це дійсно народ відчув себе народом, а не населенням.

Чому люди пішли протестувати на Помаранчеву революцію?

У кожного треба питати окремо.

Чому ви пішли?

Тому що відбулася така нахабна фальсифікація виборів. Тим більше я на перший тур виборів їздив в Донецьк. Я був на дільниці під Харцизьком. Там, звичайно, Ющенко набирав відсотки 3, але просто я бачив і "каруселі", і все таке. Технології підтасовок. Точніше, ні: на першому турі ще такого не було. Але вже тенденції були. Ну перший тур їм, зрозуміло, і не треба було фальсифікувати, тому що було зрозуміло, що в другий тур виходять Ющенко і Янукович. І найцікавіше, що вони навіть з точки зору громадського сприйняття, до останнього тримали результати виборів в цьому кіровоградському окрузі, в якому Янукович нібито переміг в першому турі. Хоча якби підбили підсумки по тому округу, то Ющенко випереджав би на пів відсотка. А перед другим туром я підходив в ПОРУ, пропонував - "хлопці, у вас є ресурси, можливості, я знаю, як на Донеччині організувати ефективний процес протидії". Мені казали: "та, не переймайся. Вони все одно будуть фальсифікувати. Найголовніше буде потім в Києві". Ну тобто вже всі тоді розуміли, що буде фальсифікація. Скільки там, 2 чи 3 мільйони голосів дописали Віктору Федоровичу нашому ростовському?

Хто був відповідальним за політичні рішення протягом помаранчевої революції? З боку опозиції і з боку влади.

Я не входив в керівництво, я був одним із учасників. Одним із сотен тисяч, одним з мільйонів. Я не ліз на сцену, хоча я міг вийти, і мені було що сказати. Просто той Помаранчевий майдан був рівним, ніхто там не ліз в вожді, правильно? І всі відчували себе громадянами без вождізму. Хто скільки міг - брав участь в цих акціях.

Хто був, на вашу думку, лідером протестів?

Лідером протестів був народ. Я не думаю, що треба виокремлювати когось. Так, вівіскою, прапором, банером був Ющенко, звичайно. Але ж ми пам'ятаємо, що вже через пів року ставлення до Віктора Андрійовича почало змінюватись, тому що він сам в цьому винен. Я маю особисту думку щодо Ющенка. Я зрозумів, що відбувається щось не те. Ти, як донецька людина, розумієш психологію нашу регіональну психологію. І от коли десь наприкінці лютого чи на початку березня 2005го Ющенко приїхав в Донецьк, і в Палаці молоді "Юність", - це один з найбільших залів, там щось 2,5 тисячі вміщує, - зібрали партхозактив Донецької області. Ну приїхав Папа, президент. І вони чекали, що конкретно він їм скаже робити. А Віктор Андрійович замість цього на 2 години влаштував якийсь спіч про трипільську культуру. Я розумію, це теж важливо з точки зору просвітництва донецьких керівників заводів та шахт. Але ж навіщо це так довго! Ну і плюс Віктор Андрійович тоді сказав, що він теж зі Східної

України, з Сумщини, “а це ж набагато східніше, ніж ви тут”. Я тоді зрозумів, що наш президент ще й трохи географію не знає.

У вас збереглися фотографії з часів Помаранчевої революції?

Десь є.

Яка була роль найбагатших українців у проведенні протестів?

Я просто, як і всі, знаю, що були спонсори акції, тому що сцена, і якесь забезпечення - це, звичайно, коштує грошей. Там Жванія, здається, спонсором був. Порошенко. Ну звичайно, як без них. Але, наскільки я пам'ятаю, все ж таки основний внесок зробив середній бізнес. Як годували людей, акції проводили, все ж таки передусім це була самоорганізація і допомога середнього бізнесу. Ну це моя суб'єктивна точка зору, я всього не знаю.

Які були головні цілі Помаранчевої революції?

Добитися справедливості. От моя ціль була. Моя особиста ціль. Хай будуть ще одні вибори, але щоб все було по-чесному. Якщо переможе Янукович по-чесному - будь ласка, хай буде президентом. Коли я був на третьому турі голосування в Донецьку, я помітив, наскільки і явка зменшилась у порівнянні... Бо коли все чесно, під контролем, тоді розумієш. Я просто знаю, що в індустріальних регіонах явка завжди трошки нижча, ніж в регіонах Центральної та Західної України. Ну там народ переважно в сільській місцевості живе, в невеличких містах. В індустріальних містах все ж таки явка традиційно була нижчою.

Як ви оцінюєте залучення закордонних політиків у врегулювання конфлікту в Україні під час Помаранчевої революції? Роль яких з них заслуговує на увагу, і чому?

Позитивно оцінюю, тому що без такого посередництва можливі були і якісь криваві варіанти. І коли Квасневський і Адамкус були в Києві, це вже було певною гарантією того, що не буде якогось повного беззаконня.

Кого ще ви б виділили?

Я б на Помаранчевому майдані особливо нікого не виділяв.

Яким було ваше найбільше розчарування після Помаранчевої революції?

Коли ця команда одностудців почала між собою сваритись. Хоча ілюзій щодо Юлії Володимирівни Тимошенко в мене ніколи не було. Але я не думав, що ця розбірка почнеться так швидко.

Події Помаранчевої революції призвели до зміни політичної системи в Україні?

Звичайно призвели. Політична система в Україні, звичайно, змінилася. Хоча б тому, що була змінена конституція. Хоча трохи кострубато, з подачі Медведчука і компанії. Але, в будь-якому разі, перша спроба парламентсько-президентської моделі почалася... Ну вона не зразу з 2005го. Вже з 1 січня 2006, здається. бо був перехідний період. Але я по своїй транспортній лінії скажу: мені дуже не сподобалось, що з'явилися нові корупційні схеми. Зокрема - в транспортній сфері. А це після енергетики друга галузь України. Ну зараз, може, вже агробізнес на другому. Я вважаю Червоненко найгіршим

міністром транспорту за всю історію. Який був солдатом революції, начальником охорони Ющенка. Він тоді заклав дуже некрасиві алгоритми.

Які були причини спалаху протестів Євромайдану?

Я думаю, що Євромайдан тривав 9 днів: з 21 листопада, коли Мустафа Найем покликав “чаек попить”. І закінчився він 1 грудня. Точніше - в ніч з 29го на 30-те листопада 2013 року, коли “беркут” вночі побив народ. Тобто Євромайдан тривав 8 днів. А після того - я б не назвав це Євромайданом.

А як би назвали?

Він вже був не “євро”. Тому що “євро” - так, це було одним з гасел, але це знову був Майдан за справедливість. Як в 2004 році був Майдан за справедливість, щоб були нормальні вибори, а це був Майдан, щоб спочатку покарати “беркут” і інших за побиття людей. За великим рахунком євроінтеграція - штука непогана, але все-таки...

Політичну кризу можна було вирішити інакше, ніж акціями протестів на Майдані?

Я думаю, що нормальний президент, нормальний прем'єр міністр, коли в нього на вулиці виходять 400 тисяч чоловік 1 грудня 2013 року, він якось повинен був на це реагувати. І найкраще для нього було б 2го грудня, в понеділок сказати Миколі Яновичу, щоб він сам подав у відставку, і трошки спустити пар. Але ми ж розуміємо, з яких кіл вийшов Віктор Федорович. Як кажуть, “у нас, у ворів, все по-чесному”, чи як там це в них.

Чи протести на Майдані можна було вирішити інакше, без пролиття крові?

Звичайно, можна було б, якби не оця публіка “Янукович і компанія”. Ну точніше Янукович, як ми тепер знаємо, був маріонеткою, і реально тут силовими процесами керували люди з Москви.

Лідери протестів були схильні до угоди?

Ну якщо брати Яценюка, Кличка і Тягнибока, то в принципі так. Але ж угода передбачає певний компроміс. А компроміси, коли обидві сторони незадоволені... Наскільки я пам'ятаю, лідери опозиції тоді готові були. Але народ тоді не був готовий. І тут теж була ситуація, що лідери опозиції повинні були якось лавірувати між настроями мас, і можливістю реального досягнення якогось виходу із цієї кризи.

Якими були ваші обов'язки на Євромайдані?

Та в мене не було ніяких обов'язків. Я був просто одним з... Ну приходив як журналіст. Або чимось допомагав, щось підносив. В лікарні підвозив якусь допомогу, яку вважав за потрібне. Я не був у керівництві.

На Грушвського були?

Був, звичайно.

Брали участь в тих подіях?

Участь брав, але не так, щоби на передовій. Тому що я, по-перше, вже трошки підсліпуватий. Але був, звичайно. Я ж казав, що потрапляв в ці халепи, і знаю, що таке шумові гранати. І як газ цей смердить.

Чи насправді Майдан був так добре організований, як всі думають? І розкажіть про самоорганізацію. Якою вона була, на ваш погляд?

На мій погляд, організовано було все нормально. Але організовано було нормально через те, що почалася самоорганізація людей. Волонтерство, яке потім переросло у волонтерство на допомогу армії. Воно ж тоді зароджувалось. І зараз те, що для мене найбільш неприємне... Головним досягненням цього Майдану була самоорганізація людей, і потім, якщо в 2004 на Помаранчевому майдані ми стали відчувати себе одним народом, то тут ми себе почали відчувати нацією. І тут не треба було заважати, тут треба було створити механізми для самоорганізації. Я розумію, війна війною, але треба було створити умови для бізнесу, щоб він розвивався. А зараз навпаки, йде якась незрозуміла політика монополізації.

Як на ваше залучення до протестів реагувала ваша сім'я, близькі, друзі?

Моя сім'я, мої близькі і друзі теж там були.

Хто протягом протестів був вашим ворогом, супротивником?

Ну особисто в мене якихось таких ворогів чи противників не було. А загалом - режим, злочинна влада.

Яку роль на Майдані, на вашу думку, відігравала релігія?

Те, що представники різних церков проводили молебни, було якимось стримуючим фактором для того, щоб не радикалізувати подальше протистояння. Вплив був.

Яку роль на Майдані, на вашу думку, відігравало мистецтво?

Це, в принципі, був певний постійний арт-екшн. Такі акції, як Майдан, збирають переважно творчих людей. Велику роль мало мистецтво для Майдану.

Яку роль на Майдані відігравала історія України?

Велику роль. Але я ж не політолог з партії політологів з каналу 112, щоб розповідати на всі теми.

Якою, на вашу думку, була роль інтернету і ЗМІ протягом протестів на Майдані?

Ми живемо у вільній країні, де і преса, і інтернет майже не були під контролем. Якби цього не було... акція була б, звичайно. А яку роль грає для нас кисень в нашому повсякденному житті? Отак же і преса. Тому що якби не ці нічні включення, якби не ці стріми, якби не те, що за цими "беркутами" бігали хлопці з цими камерами... Якби весь світ не бачив всю цю акцію, нас би задавили. А так ми перемогли. Хоча перемога коштувала, і досі продовжує коштувати нам великих втрат.

Як ви оцінюєте політику інших держав щодо України перед і протягом Євромайдану? І політику яких країн ви б відзначили?

Ну я би в негативному плані, звичайно, відзначив би політику Росії. Це однозначно. А в позитивному плані, звичайно, відзначив би посередництво великих країн. Ну і, звичайно, участь в цих процесах такої нашої братньої країни, як Польща. Звичайно, Німеччина змушена була... Ну у них своїх проблем вистачає. Ну а поляки нам просто допомагали як братній народ, я вважаю.

А яких саме великих країн?

Я маю на увазі те, що поляки називають “паньство центральне”. Німеччина, Франція, звичайно. Ну ми ж пам’ятаємо, що Польща, Німеччина, Франція тоді підписували. Великобританії, Штатів тоді не було.

Як ви уявляли собі результати протестів?

Дивлячись якого числа. Спочатку я думав, що перемогою Майдану буде відставка уряду Азарова та покарання беркутні. Потім, коли загинули вже люди, перемогою Майдану я вважав відставку Януковича, нові вибори і покарання. Але коли вже почалась серйозна розбірка, де вилізли вушка нашого “старшого брата” з Москви, анексія Криму, війна на Донбасі... Майдан ще поки що не переміг, тому що ми ще не перемогли нашу внутрішню корупцію.

Яким було ваше найбільше розчарування від Євромайдану?

Найбільше розчарування - це те, що ті люди, які прийшли до влади... Ми за них, звичайно, голосували у 2014 році, але вони не виправдали сподівань, тому що почалися знову чвари в парламенті. А головне - не створена прозора, зрозуміла для всіх модель економіки, коли кожен може самореалізуватись. Замість того почалося закручування гайок. Зараз ми бачимо, що вже нові олігархи намагаються захопити нові активи. Тобто у нас нібито все нормально, свобода слова. Але те, що я бачу по транспортній галузі...

Що позитивно здивувало після Євромайдану?

Я здивований був, що Віктор Федорович отак от утік. Якимось по-тупому. Не знаю, як це по-іншому сформулювати. Позитив, звичайно - це підйом людей. Те, що люди зрозуміли, що можна навіть отакого, “вічного” Януковича... От хто б міг подумати? Я навіть за 2 дні до того, як він тікав, я ще був впевнений, що вибори нового президента у нас будуть максимум в грудні 14го. Але народ - сила... Єдине, що я хотів би сказати: якщо влада доводить до того, що народ змінює цю владу не на виборах, а на Майданах - це не є добре. Винна в цьому влада, яка до цього довела. Це нерозумна влада.

Який момент протестів 13-14 років ви вважаєте найпереломнішим?

Коли на вулицях почали десятками почали вбивати людей. Після цього вже не було повернення ні до яких відставок. Після того, я так розумію, було тільки “око за око”.

Для українців протягом протестів, які проходили хвилями, важливими були ранішні події в історії України в 20-му столітті або інші події в історії України, чи ні?

Звичайно важливі. Тому що це - екстраполяція нинішньої ситуації на те, що було раніше. Що тоді не вдалося зробити, і чи можна уникнути таких зараз таких помилок, які були тоді. У нас не дуже хороша історія за останні 100 років. Мільйони загиблих, втрачені шанси у 17-18 роках, ну і так далі. Просто одне порівняння: десь на початку 20го століття населення нинішньої території України, яка тоді була між російською імперією та Австро-Угорщиною, дорівнювало десь населенню Німеччини. Зараз у нас 45 мільйонів з анексованим Кримом, а у Німеччини 83 мільйони.

Які події з тих, що відбувалися в останній період СРСР, вплинули на появу протестів після 1991 року?

Я думаю, що дуже важливим каталізатором загалом були шахтарські страйки влітку 89 року. Якби у Києві були шахти, і Київ би був на вугленосних пластах, і шахтарі складали б у Києві велику кількість населення, то, можливо ми отримали б незалежність ще у 89 році. Я просто пам'ятаю ці страйки, і наскільки це було серйозно, коли майже не було міліції, коли не ходили поїзди. В аеропорту Донецька, ще в старому, величезні черги. Коли патрулі шахтарів, коли не продавали алкоголь. Картинка виглядала суворо, особливо вночі. І це були серйозні процеси, які перші почали розхитувати. Ну тоді це були економічні акції. А вже потім, 90-й рік, 91-й, сюди вже додалися теми політики і незалежності. Шахтарські активісти переважно були за незалежність України. Той же Михайло Волинець, голова незалежної профспілки гірників. Я його пам'ятаю ще з тих часів.

Яким було відношення протестуючих і влади до радянської спадщини та до імперіалістичної ролі Росії?

Звичайно негативне, бо ці люди - класичні "антісовєтчікі". Після нашої Револуції на граніті демонтували ж пам'ятник Леніну на Майдані. І, якщо пам'ятаєте, тоді був анекдот: "- Где в Кйеве теплее - на Бессарабке или на Майдане? - Конечно, на Бессарабке, потому что на Майдане Ленин в пальто, а на Бессарабке в пиджаке". Після останнього Майдану Леніна не стало вже й на Бессарабці. Це символ, а символи - це важливо.

Які організації в історії України особливо вплинули на розвиток громадянської схильності до протестів після 91 року?

Ну звичайно Народний рух. Коли він був єдиний, коли він був масовий. Зокрема, у нас установчі збори Народного руху на історичному факультеті Донецького університету відбулись 2 вересня 89 року, за тиждень до того, як він був створений на всеукраїнському рівні. І тоді Народний рух історичного факультету складав десь 50 людей - з 400 студентів і десь 50 викладачів. Ну загалом нехай це буде 500 людей. Це досить велика кількість, 10%. І така ж приблизно тенденція була і загалом. Донецький університет все ж більш просунутим був. І саме Народний рух був як об'єднання проти системи. Потім він почав дробитись, колотися. Але на той момент це була єдина структура, яка була як "народні фронти" в Латвії чи Естонії. Предтечею, звичайно, була Українська Гельсинська спілка, тут питань немає. Але вже як масовий фактор - це, звичайно, Народний Рух.

Чи є в Україні зараз олігархія?

Звичайно є.

Яке значення у спалахах протестів відіграла корупція? І в чому її суть в Україні?

Звичайно, корупція відіграла роль, і корупція сприяла тому, що середній бізнес, і навіть великий бізнес брав участь в тому Майдані як спонсор і як підтримка. У чому специфіка корупції? Як у всьому світі - це використання владних повноважень, громадських коштів, бюджетних коштів на користь визначених бізнес-структур, які мають певні зв'язки з певними чиновниками.

Чи можете ви порівняти хід і значення чергових протестів в Україні після 91 року?

Це питання потребує якоїсь окремої програми. Спільною, якщо не рахувати акцію “України без Кучми”, була масовість. Коли на вулиці виходили сотні тисяч людей. “України без Кучми” не мала такої великої підтримки, там в акціях брали участь 30, 40, може до 50 тисяч людей. Але в будь-якому разі, воно йшло по наростаючій. І головний результат - це те, що люди починали вірити в свої сили, що щось можна змінити. От якби відбулось “України без Кучми”, то не було б і наступних Майданів. Але то була невдача, і Кучма все ж таки людина розумна, на відміну від Януковича. Він врахував той досвід. А Янукович все ж таки почав, вибачте за термін, “бикувати”.

Звідки люди знали, як протестувати, і які форми протестів є найбільш ефективними?

У нас тисячолітня історія подібних процесів. Починаючи від древнього Києва, і продовжуючи іншими періодами. Я хоч і історик за фахом, але, на жаль, життя так склалося, що став транспортним журналістом. Але історичний факультет - це як в середні віки філософський. Я почав вчитися при радянській владі, закінчував - при незалежній Україні. При “советах” історичні факультети ж готували кадри для партій, комсомолу і так далі. І нас вчили керувати. І я зараз розумію одну тенденцію: що, на жаль, проблема України у всіх протестах, починаючи з Хмельниччини... Те, що історично описано... Не просто в стародавніх літописах кількома строками, що “киязи собравшись и прогнавши князя”... Проблема є у тому, що народ зібрався, прогнали одного мудака - прийшли інші мудакі. І потім на десятиліття знову стагнація. Зараз просто час прискорився, але ж потрібна якась позитивна програма. Прогнали, а що далі?

Чи залучення у попередні протести було мотивацією для того, щоб взяти участь у наступних протестах, чи ні?

Звичайно, ні. Ніхто не хоче такого випробування. Щоб стояти на морозі. А тим більше - останній Майдан, коли загинуло стільки людей... Ніхто ж цього не хоче.

Чому деякі люди не беруть участь в протестах?

Спитайте у цих людей. Звідки я знаю? Просто у кожному суспільстві є певний відсоток, не зважаючи на те, чи це древній Вавилон, Афіни, Рим чи сучасна Україна... Завжди є 3% лідерів - бізнесу і всього іншого, і є 3% бомжів. Скільки їм не давай квартири й гроші, вони все одно будуть бомжувати на вокзалах. І є відсотків 20-25 такого типу середнього класу, на якому все тримається. І розмір цього середнього класу залежить... тобто я мав на увазі, від 90%, пропорції цих 90%, от скільки там середнього класу і скільки бідних - від цього залежить стабільність суспільства. От у нас, на жаль, деє 20-30% розумних. Все інше - то болото, яке, якщо ходить на вибори, то голосує за Ляшка, за Юлю. За комуністів. За Партію Регіонів. Слава Богу, у нас хоч таке є. Бо в Росії взагалі адекватні люди - це відсотки 3-4, не більше, я так розумію.

На кого під час протестів спирається влада і протестуючі?

Влада спирається лише на силовиків. Або на людей, які нажились при цій владі. Їх не дуже багато в Києві. Протестуючі спираються самі на себе. А підтримка протестуючих -

це середній клас. Якби не було середнього класу, хоч такого, зародкового, яким він у нас є, не було б тих акцій. 2-3 олігархи не можуть проспонсорувати такі багатомільйонні акції, як Майдан. Якщо немає підтримки на рівні людей, на рівні середнього класу.

Хто протестував, що це були за люди?

Там було десь 7-8 мільйонів людей, і це тільки за офіційними даними. Звідки я знаю? Я ж соціологію не проводив. Я думаю, що це люди, які знають, як мінімум 2, а переважно - три мови. Переважно це люди з вищими освітами. І ті, хто самі заробляють. А не утриманці... Не хочу образити, бо пенсіонери - це теж утриманці, але вони заробили таке право - бути утриманцями. Тобто це ті люди, які активні, самі на себе працюють, хотіли змін на краще. Які бачили, що Янукович і Ко почали давити їх бізнес..

Яке значення відіграли чергові протести в еволюції українського суспільства?

Еволюція - це процес досить тривалий. Давайте почекаємо ще років 10-20, і потім будемо робити якісь висновки. Я поки що не готовий. Поки що дуже коротка історична перспектива. Лише 3 роки пройшло. Ще не все врегульоване, не все "устаканилось". Ще багато хаосу, сумбуру. І ще у нас війна. А війна дійсно заважає нам далі рухатися. Але війна - це ще й привід для багатьох на ній заробляти.

Ви думаєте, буде ще одна революція? Якщо вона буде, то якою, на ваш погляд, вона буде?

Я не думаю, що буде ще одна революція.